

ארכיטקטורה להתקהלות אזרחית: כיכר רבין, תל אביב

טלי התוקה

מאמר זה מציג מסגרת דיון בין-תחומית הבוחנת את כיכר רבין בתל אביב כזירה של טקסים ואספות עם. מסגרת זו כוללת התייחסות לרגעים ממוקדים שהתרחשו בכיכר ומאפשרת לבחון את הקשר בין תהליכים פוליטיים וחברתיים שעברו על הקהילה היהודית בארץ ישראל, מימי המנדט עד שנות התשעים וההיסטוריה המרחבית הארכיטקטונית של הכיכר. על בסיס הבחינה האמפירית ייסען כי אספות העם בכיכר בשנות התשעים אינן מבטאות את ריבוי הפנים בתוך החברה היהודית אלא את השימור של מסגרת קבועה אשר הקבוצות השונות מתאימות את עצמן אליה. מסגרת זו מסמנת את היעדר השיח הפוליטי-חברתי, תורמות להשקטת המצפון הציבורי ומחזקות את האשליה של דמוקרטיה מתוקנת ופעילה.

הקדמה

ביום X התפרסמה ידיעה בעיתון שזו לשונה:

הפגנה של מפלגה A התקיימה אתמול בתל אביב תחת אכסחה כבודה, שכללה B שוטרים. לשענת המארגנים הגיעו להפגנה למעלה מ־C איש. גורם משטרי מסר כי בהפגנה השתתפו כ־D איש. בהפגנה נאמו Y ו־Z, שקראו לראש הממשלה לספל ביתר תקיפות בי־E, F, G. הקהל הגיע ברכבו בהסעות מ־N. מהקהל נשמעו לעיתים קרובות הקריאות AAAAA.

תודעה מסוג זה, השכיחה בעיתונות הישראלית בעקבות אספות עם בכיכר רבין, אינה מוסרת את תוכנה של ההתרחשות, אלא מתארת במונחים כמותיים את מהלכה, החסרת

* מאמר זה נכתב במסגרת עבודת הדוקטורט 'קונפליקטים מרחביים: ארכיטקטורה וחיי היומיום בתל אביב-יפו של שנות התשעים', בהנחייתה של ד"ר רחל קלוש, הפקולטה לארכיטקטורה ובניין ערים בסביון, חיפה. אני רוצה להודות לרחל קלוש, לקוראים בשעם ג'מאעת, ולפרופ' נעמי חזן על הערותיהם והסובות לגרסאות קודמות של מאמר זה. תודה מיוחדת לנעמי חזן על הפרטים והמראות של הריצפיקה של העצרות המתגוללות בכיכר.

מסגרת דיון בין-החוקמית: טקסים וכיכרות

המתקן המסורתי של הטקס (ritual), כמו למשל זה של טיילור, וובר ודורקהיים, עסק בפענוח פרקטיקות דתיות. הטקס, לפי כותבים אלו, הוא אירוע המתקיים ביד דמויות (לעתים קבועות), המבוצעות רצף קבוע של פעולות החוזרות על עצמן, לרצף הפעולות בטקס ישנה מטרה המוגדרת מראש או משמעות סמלית מחוץ לו עצמו. בעידן מודרני, הלאום נהוג להבחין בין התפקיד של הטקסים הדתיים והתפקיד של הטקסים החילוניים. בעוד מטרת הטקס הדתי היא לתת מענה לזקוק ולאיש את הסדר החברתי, כחלק מן ההכנה אסופת עם, עצרות, פסטיבלים) מנסה לחזק ולאיש את הסדר החברתי, כחלק מן ההכנה האידאולוגית והרבותית של המשטר הקיים (3-23: Moor and Myerhoff 1977). הככרה בכוחו של ההמון להפך את הסדר החברתי או לשנותו, במיוחד החל מתחילת המאה העשרים, גרמה לפוליטיקאים, למוסדות הדת ולסוחרים לחזק אחרי מעמד הפועלים במסגרת הטקסים החילוניים. לשם כך, כוננה המדינה מרחבי ייצוג להמון האזרחי כמו למשל, בייני ממשל, כיכרות אורחות ואנדרטאות, אשר אפשרו לו להתכנס יחד כדי להכיר בסדר החברתי הקיים ולחזק את האשליה של קהילה מונומינית ומאוחדת.¹

הכיכר האורחות,² כאב טיפוס, לא זכתה להתחייבות מיוחדת בדיון הארכיטקטוני על כיכרות עירוניות.³ ככלל, הישג והפרקטיקה הארכיטקטוניים עוסקים בכיכר העירונית כמרחב ציבורי, כחלל המוגדר ומתוחם ובניינים. כפי שמגדיר זאת ברונז צבי,

בחוותה של החלל, שציינו אותה כאופיינית לארכיטקטורה, אנו מתגמשים לא רק בפנימיות של בניין, אלא גם מחוצה לו... מאחר שכל נפח ארכיטקטוני, כל חיצית חומות מחזות גבול והפסקה בריצפות החלל, ברור שכל בניין תורם תרומה ליצירת שני סוגי החלל: את [כך במקור] החלל הפנימי, הנגזר כולו על ידי היצירה הארכיטקטורית, והחלל החיצוני או האורבאנטיסטי, הכלול בין אותה יצירה ובין האחרות שבסביבה (צבי 1957: 15).⁴

1. את המושג קהילות מונומיניות, טבע בנידיקט אנדרסון, שטען כי החזות הלאומית היא אמצעי לאחד את השונות התרבותית, או לקבץ ופגות נרטיבים נאחזים. החזות הלאומית היא ההזדהות עם ייצוג של חוויות משותפות, היסטוריה, סיפורים, תרבות פיזיולוגית ותקשורת. הנרטיב הלאומי, הנאחז, מנגיש את המסורת וההשקפות ומבסס מיתוס של פיקר הקולקטיב. אחד הכלים לבנייתם של האופיה כקהילה דמונית הוא אמצעי התקשורת (Anderson 1983).
2. המבנה והתרבות האורחות נבדלו בין כיכר עירונית לכיכר אורחות השונה בהקשר של כיכר מרכזי ולישים כיכר ריבוי. היא הוגדרה תחילה ככיכר עירונית ובשלב מאוחר יותר הוכנה ככיכר אורחות.
3. את מונח ההגדרות והגישות בתוך הדיון הארכיטקטוני לכיכר ולהחלל העירוני אפשר לחלק לשלוש קבוצות התחזות מרכזיות: הגישה הפרוסלטיסטית, הגישה הפוסטמודרנלית, והגישה הסוציפוזית.

הפרטים המזהים נועדה להמחיש את החזותיות המענגלית והאנונימית שבה קבוצות שונות בחברה הישראלית מקיימות אירועים מסוג זה בכיכר. זירת האירוע היא חלל עירוני מצויד של חבנית כלכלית, ללא קישורים ותוספות. מידותיו העצומות של החלל והקשר הפיזי המיידי של בניין העירייה עם החבנית, מכנים קשר היררכי בין השלטון והבסיס השוכן בבניין לבין האזרחים המקיימים טקסים ואספות עם באחר. כסוג של פעילות טקסט, אספת העם היא מסגרת התנהגות הניתנת לצפייה ומקיימים אותה במצעים הפועלים על פי מערך של קודים ידועים מראש. דרך קיומן של אספות עם מסורת קבוצת לשונות דפוסי תרבות רווחים באמצעות ההתייחסות לסמלים (חזן 1992). מטרת המאבק להתחזות אחרי המבנים של הטקסים והמקום על ציר הזמן תוך התייחסות לתהליכים חברתיים ופוליטיים רחבים. נקודת הזמן הראשונה אשר אחיזה אלה היא אספת העם נגד הספר הלבן (8.10.1945). בתקופה זו היו עצרות העם מאורגנות לרוב בצורה של תהלוכות הצבאיות (שהצטרפו אליהן אנשים בדרך) והן התקיימו באחרים מקבילים בעיר. תקופה חדשה מסתמנת עם הקמת המדינה בשנת 1948 ותכנון כיכר מרכזי ישראל באמצעות תהליכים ארכיטקטוניים, עם מימושו של התוכנית בשנות החמישים והשישים, הופך האתר לזירה מרכזית של אירועים תרבותיים-סמליים (והתייחסותם להגדרות כלכלי התנהגות והתכנסות חדשים. שנת 1977 היא גם נקודת כיכר הפכה הפוליטית והחברתית, שבעקבותיה צביונה ומעמדה של הכיכר משתנים, והיא תופסת לזירה של מאבק בין קבוצות בחברה הישראלית. בהאם ובאופן פרדוקסלי, לצד תהליכים של פירוק חברתי, מתחזקים כללי הארגון הטקסי והשימוש במקום, כמו למשל באספות העם של מפלגות הימין והשמאל בינוי 1981 ובאספת המהפכה של מפלגות השמאל בספטמבר 1982. תהליך זה מתחזק בשנות התשעים בעקבות הסכמי אוסלו.

על בסיס התזמור האמפירי אציג שלוש טענות מרכזיות. טענה ראשונה היא כי

בתקיימים יחסים השתקפות בין צורות ההתכנסות של אספות העם לנרטיב החברתי הישראלי (המעבר מהכרה כחזות סדוס-נרטיבית לתפיסה מוללכתית בשנות החמישים והשישים והתפתחות חברה מקוטבת בשנות התשעים). טענה שנייה היא כי באמצעות התכנסות בכיכר האורחות ובאספות העם, ניתן להראות כיצד מתחזק תל אביב עם ירושלים על ייצוג החזות הלאומית. טענה שלישית היא כי צורת ההתכנסות של אספות העם בשנות התשעים אינה כבסאת את ריבוי הפנים בתוך החברה היהודית, אלא את השמור של מסגרת קבוצת אשר הקבוצות השונות מתאמות עצמן אליה. מסגרת זו, למרות היותה כלי בסיסי של משטר דמוקרטי, מסמנת מצב של היעדר שיח פוליטי חברתי.

להתנהלות אורחיות מסייעת לתפוך את המשתמש בחלל לאלמנט, לחלק מן הקולקטיב, באמצעות בניית המקום לפי קנה מידה מעל לאנושי (super scale), המיועד להמון רב. סדר: הטקס מוגדר באירוע מאורגן מן ברובד האנושי והן בהיבטי התרבותיים, המעורבים בסדר ובהיגיון של החברה שבה הוא מתקיים (Handelman 1990). הסדר של הטקס, המבדיל אותו מהמאס של חיי היומיום, מודגש באופן מוחצן. למרות שיש בעיצוב הטקס מן הידוע, הוא נבחן ונבדק לרוב וממשך להשתנות במשך ההופעות וההורות עד שהוא מגיע לתבנית קבועה. כלומר, הטקסים הם אמצעי להבניה ולפרשנות של המציאות והסדר החברתי באופן הכולל התרחקות לבטעות קיומיות אך גם כמתנה למציבים מסיורים תוך ניסיון לשנותם ולעצבם מחדש. כפי שטסבור קלפורד גרין, דווקא החורחיות של הטקס היא שמאפשרת את הארגון מחדש של הצורות החברתיות הקבועות (Geertz 1973: 142-146). גם בהיבט הפיזי, חלל הכיכר הוא מערך מאורגן המבקש את סדר היחסים בין ההמון למסורת השלטונית. בכיכר האורחית כמרחב ייצוגי שלטוני יש מודעות תכנונית לסדר המרחבי, כמו גובה הבניינים המקיפים את הרחבה, כמות התאורה והכיוון שלה, מיקום המופע ברחם להמון והתנהלות הפרטים בהשפעת משתנים אלו תנועת הפרט ורמת הנמישות שלו, כלומר האפשרויות לשיבה או עצירה. סדר זה אינו גמיש ולרוב אינו נרתן לשינוי על ידי פועלים בתוכו, אלא מאופיין בגישה חללית סטטית.

תפקיד הפורמטר השלישי, אמצעי ייצוג סמליים, לקשור בין המקום והטקס, בין ההמון והפוליטיקה ובין הפוליטיקה לאסתטיקה האדריכלית. הטקסים הם מקומות של תקשורת באמצעות סמלים, ואלו נושעים את המשתתפים בתוך מקום ונותנים לו משמעות מעבר לרומים (Urry 1967: 19). אין זה מקרה שחלק ניכר מן הטקסים האורחיים מתקיימים בשעות הלילה, שעות אשר בהן שימוש בתאורה מעצים את הדמיון של הסמלים. המבטים של המשתתפים בטקס, של המנהיגים, של ההמון, ובמקרים מסוימים גם של הצופים מן הצד (טובייקס) הכוללים לצפות באירוע אך לא להשתתף בו באופן פעיל, מאורגנים בהתאם להסתייגות בין המשתתפים. כך מטרתה של הכיכר האורחית, המסמנת שלטון ומרות כסמל המתנסס מעל להמון ומייצג מסגרת של כוח, לשחזר את יחסי הייצור החברתיים הקיימים. יתרה מזו, ניתן לקבוע כי בכיכרות אורחיות אמצעי הייצוג והאסתטיקה האדריכלית נרתמים לפרקטיקה הפוליטית, קשר זה נחזק את ההיכלות והשאלות המוסריות סביב תהליך האסתטיזציה של הפוליטיקה במסגרת אספות העם. במיוחד עולה השאלה האם ההמון באספות העם שופט את סדר היום הפוליטי לפי הדמיון והאופן שבהם הוא מיוצג, או לפי משמעותיותו האחרת.

המסגרת שהוצגה לעיל מסייע בקראאה של כיכר מלכי ישראל, לימים כיכר רבין, להרחבה על הקשר שבין האסתטיקה האדריכלית לפוליטיקה ראו אצל גיל לייז (Leuch 1999).

המדרה הבינרית-פיזית של ברונז צבי מאותגרת כיום על ידי אדריכלים רבים אשר אינם מפרדים בין הבניין לכיכר העירונית ולסביבה האנושית המשפיעה עליו. המדרה הכיכר במלמד זה נסמכת על הבחנה זו ומאמצת את גישתם של חוקרים כמו קים דובי וטון תור (Dovey 1999; Torre 2000). הואים את המרחב הציבורי כמערך של יחסי גומלין בין הממד הפיזי לזה החברתי. אולם המדרה זו עדיין תואמת מגוון רחב של כיכרות עירוניות בקנה מידה, במאפיינים פיזיים, בשימושים ובתקשרים שונים. מאפיין זה מתבקש בכיכר האורחית כטיפוס מיוחד של מרחב ציבורי, אשר מתקיימים בו יחסים היררכיים בין השלטון המקומי (השוכן בדרך כלל בבניין סמוך) והאזרחים של העיר או הפרדה. לרוב הכיכר האורחית מאפשרת את קיומם של אירועים המוניים המשמשים מגוון תגובה על קונפליקטים קיימים ואפשריים, תגמעים או המוגבלים על ידי הסמלטים והעלאתם אל פני השטח (תור 1992).

למרות שיחה האדריכלות ושיח האנתרופולוגיה מתנהלים בקווים מקבילים שאינם נפרדים, קשה לתפוס בין הטקס למקום שבו הוא מתחלל. הטקס ומבנה המקום מובנים בו-זמנית באופן שאינו ניתן להפרדה (Handelman 1990). אחת מן הדרכים לדון בקורות ההשקף בין שני מיני הדיון היא לבחון פרמטרים משותפים לטקס ולכיכר האורחית. על מנת לבחון את הדיון אצו בקצרה שלושה נושאים בלבד: ההמון, סדר ואמצעי ייצוג סמליים. ההמון: טקסים ואספות עם הם צורות המתנוכחות בין היחיד לקולקטיב (המופשט) והופכות את הפרט להקולקטיב של המון. בתנאים מסוימים, מאפייני היחידים ורעיונותיהם מקבלים כיוון אחיד: המודעות העצמית נעלמת או מודחקת וקבוצת היחידים הופכת לכמה אחת שהיא מעבר למאפיינים היחידים של הפרטים המרכיבים אותה (Le Bon 1917). בתהליך זה הכוח הוא מרכיב דומיננטי כמנגנון המחדר בין יחידים. להבדיל יחסי הכוח באירוע ולחלשה הקולקטיביות תורמים גם המדרה הממשי והאומאטוריה האדריכלית (Dames-Chakabody 2000). תאומאטוריה האדריכלית המאפיינת כיכרות המיועדות

הקבוצה הפורמליסטית רואה בכיכר מרחב צורני בעל מאפיינים אדריכליים מובהקים. קבוצה זו (Rossi 1982; Anier 1979) מוזה עם למוד סימולוגי-מורפולוגי של כיכרות מפורסמות סדרות-לשית על ידי יחסי של האלמנטים המרכיבים המכונים אותם: חזיתות, קנה מידה, שפה צורנית וכו'. הקבוצה השנייה, המסכינזואלית, רואה את הכיכר כנקודת ראות של הפרט (המבנה או הפרטים הנשוא). כך לבשל אין גיל (Gelil 1987) וקווין לניץ (1981, 1960, Leuch) מבקשים במבטים של התנהלות אנושית בחלל העירוני כמרחב הכיכר בנייני. קבוצה זו עוסקת בחוויה העירונית של נקודת מבט של היחיד ביחס לתקשור הפיזי ללא תחבה אל המשתתפת החברתית-קולקטיבית של היחיד. הקבוצה השלישית רואה בכיכר העירוני פער של יחסי גומלין בין הממד הפיזי לזה החברתי. הדוברת: הקבוצה השלישית רואה בכיכר העירוני פער של יחסי גומלין בין הממד הפיזי לזה החברתי. והמסכינזואלית, ומציעים להתבונן בכיכרות דרך יחסי הכוח והפשא ובין קבוצות המשפיעים כי נמנית על הפרדה הפיזי והחברתי. מאמר זה סאפין את הגישה האחרונה.

הכלכליים אינם ממומשים, והדבר משפיע על הוסי'ים של דירוגי. הם מציינים זאת במכתבם לראש העיר. לטענתם:

- פרדס פורטלים שנמצא שם ממומלן, הגדור בחומה, שימש תמיד - ועכשיו בייחוד - למוקש פורעניות בשביל דירי הסביבה. תמיד שימש הפרדס למוקש מחבוא בשביל גנבים ועכשיו הוא מסתור למרצחים...
- הגנו מציעים בזה... כי תואיל לתת הוראות לעקור את עצי הפרדס הזה - שאין להם ממנו שום הכנסה - ולפרוץ את החומה אשר לצד תל-אביב וזה יועיל להחיות הסביבה במקום שתהפך לשממה, כי אז רוב בעלי המגרשים ייגשו תוך לבנת וזה יקל גם על חוסר העבודה בעיר."

ואכן, כעבור זמן לא רב החליטה עיריית תל אביב לעשות שימוש בקרקע, שנה מאוחר יותר מוכרז הכספים של עיריית תל אביב כותב: "אני מניח כי כפי שהשתמשים הערכים לא התגמדו לגדור את חלקנו ככה לא יתגמדו אם נעקור את העצים מחלקנו אנו, אך כי להלכה זהו פרדס משאש...". ומאוחר יותר הוא כותב: "... מר גפן, המפקח המנטר העירוני, מאין כי ומבקש להחיש בעקירת העצים למען יוכל להשתמש בשטח האדמה שלנו". בהתאם, החליטה העירייה בסוף שנות השלושים שהאחר שיוצא להקמת בית חולים עירוני יוסב לגן ציבורי ויקרא "גן הדסה" (באופן זמני עד למימוש ערכיו הכלכליים).¹⁴ כשנת מאוחר יותר, בשל מעמדו המוני, החליטה העירייה גם להקצות שטח אדמה לגן חיות באתר.¹⁵

12 בעלי בתים ברחובות שלהם המלך ושרדות קקיל, 1936, "הנהלת עיריית תל אביב", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 ב'. השיעור הכלכלי של המושבים אינו מתמיד אלא זיזקא העבור המקלאת של הפרדס בלב העיר תל אביב הוא היצא דופן. העיר תל אביב נולדה והתפתחה כעיר המושבת על בנייה פרטית ומפענו המורגנת. מעוז זה התבסס בעיקרו על חלוקת כוחות בין החזן והשלטון, ולבדוגנות החרו בו הופש פעולה יחסי במחורה להמדיה כספית ומסדית במעשים ובאותם תוצאות של גנני האומה. בסמנת ברית זו פעל החזן הפרטי בעיקר במרחב העירוני, כמו למשל בנייה פרטית - קבלות בתל אביב, ואילו המדינה פעלה במרחב הפרפרילי (שטרנהל 1995).

13 סוכרי הכספים, 1937, "לכבוד ראש העירייה, ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 ב'.
14 על ההחלטה ראו מכתבו של שיפמן לישראל דוקא (שיפמן, יעקוב, 1939, "אל מר ישראל דוקא", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263-104, ההחלטות של העירייה לגבי שם הגן מצביעות על כוונותיה ליצר מרחב ציבורי פעיל עבור תושביה, כפי שכותב בן ישי בוועדת השמות לגן: "פרדס העירייה (או: העיר). נצעה זו היא, המטושה ביותר, אבל אין בשם זה משיכה יתרה. לפי המקביל יש לפרדס פרוש מיוחד ולא ברור אם המקום מיועד לסילוסים, לבסוף מוחלט לקרוא למקום גן הדסה...". בן ישי, 1939, "לכבוד ועדת השמות של עיריית תל אביב", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 ב'.
15 גן החיות העבר בשנת 1939 לפרדס פורטלים (אמרת חובי גן החיות תל אביב, 1946, "לכבוד ישראל דוקא", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1376-14).

סכסוכות הארבעים הוגדו יעודו כוכר עירוני מוכוונת (נדירות עיריית תל אביב 1947), במהלך השנים, המלכים המרחיים ופולטיים השפיעו על מעמדה ותפקודה והפכו לאסמיה לסקסיה, להפגנות ולאירועים עצמיים. כיצד הובנה תהליך זה ומתי הרוונה הארכיטקטולית לבן?

הכוכר בשולי העיר - ההחלטה העצרת בתל אביב, 8.10.1945

המקום העירוני של כוכר מלני ישראל, הוגד פורמלית כוכר בתוכנית גרס (1926), סכך לפרדס פורטלים בכוכר סמך. פרדס פורטלים נרכש בידי עיריית תל אביב מאברהם שיק שיק אפני אל-ח'וּבּוּסְלִי מילפן. בחוזה, שחילק את הפרדס (כצד צפון-מזרחי, המכסה שהצד המזרחי והמרכזי המגדולה ייטכרו לעירייה ואילו הצד הצפוני, המולל את המדים והמבאות, יישאר בידי שיק אל-ח'וּבּוּסְלִי, והוא חויב לספק מים מבראותיו לעיריית תל אביב. במסמכים משנות השלושים מתואר הפרדס כמרחב עירוני של הקליטה החדר, שמקיימים בו עבודה וייצור עבריים,⁶ לצד תיאור יחסי המוסלון והשתתפות בפרדס (קשאט), נכרים גם ההשדנות בין השותפים קשיי הוסי'ים.⁷ תקופה השתתפות על הפרדס הגיעה לסופה בזימה של אברהמים שיק אל-ח'וּבּוּסְלִי שהחליט לכוכר את חלק הפרדס שנותן בידי לעירייה.⁸

האתר וסביבתו מצטיינים כאזור גבול קונפליקטואלי, כקצה עירוני אשר ערכיו

- 5 משייך גוס יוזמן להגיש ב-1925 דו"ח על העיר וב-1926 הוא הכין תכנית מתאר יחד עם האדריכל ריכרד קאמפן. התכנית אושרה ב-1927 על ידי המנדט הבריטי ועודכנה בשנת 1938.
- 6 משייך האתה תקופה מופיע כפר סמך, גם בשם אל-קפּוּסְלִי וראו למשל איור 10. במאמר זה אשתמש בשם סמך.
- 7 עיריית תל אביב, 1925, "הסכם", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 א' (תרגום מערביתי).
- 8 ישיה לבן ניתן לנצח במכתבים של פועלי מועצת יפו בנושא העסקה של עובדים ערבים בפרדס, "... שבתחילת הכוכר של הפרדס השייך לעיריית תל אביב צריכים לעבוד רק פועלים עבריים, בלי חלוח שיש סכסוך המוללים שידוע לענות בפרדס עיריית תל אביב, (מועצת פועלי תל אביב יפו, 1930, "לכבוד המלך עיריית תל אביב", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 א', מועצת עיריית תל אביב גם במסגרת ההתייבות במגוון העובדות שלהיה הוא מקבל על עצמו להעסיק מיר יום ביומי, במשך שנה הקיפה, ישיה פועלים יהודים בפרדס פורטלים.
- 9 ישיה ראש מועצה, 1932, "לכבוד מנהלים אפני שיק", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 א', והיסטוריה קצת מרד נכס ופרדס, בניין דירות וכולי) בנעלות משתפת, לשותפים אחרים הימים בעיר המנס.
- 10 דוקא, ישראל, 1944, "לכבוד מר סן סלים ערפיה", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 א'.
- 11 שיק אל-ח'וּבּוּסְלִי, אברהמים, 1933, "ראש עיריית תל אביב", ארכיון היסטורי עיריית תל אביב, 1263 א'.

תקום²³. למרות שהזיקה של יהודי המזרח לעברם לא הייתה מוטלת בספק, היו המסמעות וההשלכות של זיקה זו שנויות במחלוקת; עם זאת, על השאלה מה יש לעשות עכשיו בשם העבר המשותף הסיכוי הכול, כפי שבוילט באספת העם המתוארת, שיש לבנות את המסד לבינון מדינה בעתיד (יצ"ב 1999: 48). הטיעון הרציונלי, שתמכו בו הסקטורים שאיישו את המרכז, וסניצ'ה בשיח הצבורי באותם ימים, היה בזכות הדרך המשותפת לניהול שיטת של המאבק הלאומי ושל חיי היומיום, זה בצד זה. במהותו, הנוסח הכללי של הדרך המשותפת לא סיפק את מלוא המטרות של אף סקטור, אבל עלה בקנה אחד עם חלק מהמטרות שהיו להליכי ההתגבשות של הפלסטינים כאומה מודרנית, כי אם האזין לא היה ההתחלפות להתליכ ההתגבשות של הפלסטינים כאומה מודרנית, כי אם מתן תוקף לסענה שההודים הם אכן אומה (שם, שם).

בהיעדר מרחבי ייצוג לאומיים רשמיים, יצר השיח הצבורי גמישות רבה ויצירתיות במרחב היום-יומי לשם התכנסויות זמניות. עם קום המדינה בשנת 1948, חל שינוי רדיקלי וצמצום בהתנהלות השיח הצבורי. שינוי זה קשור להכנייה של מרחבי ייצוג ממלכתיים, המקביל לפירוק המערך הסקטורי-אלי-חברתי²⁴ ולהיעדרותה של הקהילה הערבית מהמרחב העירוני בעקבות מלחמת 1948. תמורות אלו צמצמו את המערך החברתי ויצרו מקדשה מדרמטינת ונאוהדת, שלשם היוזקה נוצר צורך בהמדרה אדרכלית-תרבותית לכיכר מלכי ישראל.

הכיכר כמרכז עירוני-ממלכתי - קונצרט פומבי 31.7.1977

ההכנייה האוריינטלית של הכיכר החלה לאחר קום המדינה, בתחילת שנות החמישים. אולם השינוי הדומיננטי בתפיסה של האתר וההכרה כי כיכר מלכי ישראל שוב אינה נמצאת בשולי העיר אלא בלבנה, התרחשו כבר ב-1945 על ידי יעקב בן סירה, מהנדס העיר תל אביב, כפי שהוא מסביר: 'טאו שתוכנן הכיכר... חלה התפתחות גדולה בתל אביב אשר הכריחה אותנו להשכח מהדש את מקומו המתאים של הבניין המרכזי של העירייה וכן על ניצול הכיכר האורח הנכחי למטרות אחרות...'. בהמשך הוא מוסיף: 'הצעה להקים את בניין העירייה בגן הרסה, סמוך לכיכר מלכי ישראל, פירושה שבניין העירייה ימצא מול הכיכר הגדולה בעיר ובמקום הצטלבות עורקי תנועה חשובים.

²³ ציטוטים מתוך האספה מתאריך 8.10.1945.

²⁴ התנהלות ההברה הישראלית טרם כינון המדינה בתוך תרבויות משנה איראני-לוגיות לצד מרכז פוליטי קיווילי. הנוסח בהתפיסה ריכוזית-ממלכתית (הורוביץ וליסק 1990: 198), תפיסה זו חזקה את המרכז הפוליטי באמצעי כפייה של שלטון ריבונני, שאפשר לחלק ולגייס משאבים ומעל לכל לאורך מרחב על קבוצות ומגזרים שונים בהברה.

אספות עם כעו זו שתוארה לעיל חוזר על עצמן בהקשרים שונים ובמקומות נוספים (כרית הביטה, כרית העם, בתחלופות) והן אפיינו את השיח הצבורי בשנות הארבעים במרחב של החברה הישראלית של טרנס-המדינה²⁵. בשונה מהתקופה שלאח-קום המדינה, היה השיח הצבורי קשור לכינונו של סדר מרחבי זמני. ההתנהלות של האספות הייתה דינמית והעצרת היו חלק מתחלופות המזן הצבוריות, שבהן נאספו אנשים בדרכי, כך, למשל, מחזרות אספה שהתקיימה באחד בשנת 1939: 'בראש התחלופה העצומה, שמנתה כ-70,000 איש ונמשכה לאורך עשרה קילומטרים עצדו... חברי כל הארגונים...'. 'תורה מונו, המאפיינים של אספות העם ומיקומן במקומות שונים בעיר, מקבילים לפירוק הסקטורי-אלי' ולדינמיות שאופיינה את חברה היישוב בכלל. 'כפי שמתוארת בהתאמה גור תספר הילבן מ-1939, 17.5, 'תבורות תבורות של ארגונים ואגודות עצדו לתחנות הינונס והיועצרות לחן, כל תבורה ורגל עברי בראשה וכתובת מענייני

היום ברה²⁶.

ההשתתפות הסקטורי-אלי בתקופת המנדט, קובע גרי יציב, היתה אישית ויחסית והיו אנשים שהסקטורים היו כל עולםם והיו אנשים שעבורם השייכות הסקטורי-אלי היתה שלילית בלבד. היא הצטיינה בניידות ובמהותה לא יצרה עוינות פוליטית וחברתית, אלא אפשרה שיח ציבורי רציונלי בנושא המאבק על הכיכר. בהתאם, הקריאות באספות אלו מאופיינות בשימוש בעבר ובעתיד, כחלק מהמאבק של התנועה הציונית על המקום, שהתממשה בצירוף של שחזור המטרה (לא נרמע בפני כל קרבן כרי להעלות את אורנו ואחרוננו החוזרים למולדתם החדשה) והכנייה העתידית (המדינה העברית קום

²⁰ ראו לשל אספה מחזא מתאריך 13.6.1946 בכיכר הבימה, המתוארת בתוך יריעות עיריית תל אביב, 1946, תל אביב במבט הישיר, 4: 46-47, ארכיון הסטורי עיריית תל אביב.

²¹ יריעות עיריית תל אביב, 1939, 'יום הפקודה בתל אביב, 8-9: 196, ארכיון הסטורי עיריית תל אביב.

²² הסקטור, לפי גרי יציב, הוא קהילה (או רשת של קהילות), שהכריזה מעצמפיה אלה והייתה בה על יסוד בחירתם החופשית וכן הכריזה שורות ומטרות דעים באשר לשאלות השנויות במחלוקת פוליטית. אידאולוגית ותרבותית בתורה הכללית. ההכרזה בסקטור בולטת בשטח, נראית לעין, ומסמלת בדרך כלל את השקפתו ואמונתו (יצ"ב 1999: 112).

²³ לפי יציב (1999), היו ארבעה סקטורים בולטים בתקופת היישוב: הסקטור הראשון, החרדי, כלל מערכת שירותים מסורתית לחינוך, עזרה רפואית ותרומות. סקטור נוסף שמיהר להתארגן היה הסקטור הישעלי שרוב הארגונים שלו פעלו במסגרת 'המסדרות הכללית של העובדים העבריים' וכללו את כל חומשי החיים. הסקטור האחרון, שהוריוניו ניסו היו בו פלג משנה, פעל בצורה רחבה אך לא בדיקת של הסקטור הישעלי. ואחרון, הסקטור החרדי-לאומי שהיה כמעט העתק של ארגוני הישעלי, ראו יריעות עיריית תל אביב, 1939.

בסוף שנות המישים (1957) הוכרזה תחרות לתכנון בנייני העצירה. "מטרתה, כפי שהוגדרה על ידי מועצת המדיניות, הייתה

לקבל תכנית להקמת בית העירייה - לאכסון משדירי העירייה, בשטח גז הרסה מול ככר מלכי ישראל. בית העירייה יוכל להכנות בצורת בניין אחד או מספר בניינים... [אן] יש להביא בחשבון כי כרכר מלכי ישראל, אשר בה תוקם אנדרטה לזכר בני תל אביב שפלו במלחמת השחרור, עשויה לשמש מקום להתמקלויות, הציגות עצמיות וסקיפים."

ההבנה של היסוד הכוח של טכנה העירייה עם הכיכר הגדולה כבר בהנחלתה למתחמים. כך למשל התבקשו המתכננים להפנות את החזית הראשית של הבניין אל כיכר פלכי יעקוב ז"ל. קבע מהנדס העיר, יעקביבט גובה שווה, לפחות, אף של הבניין הראשי של העירייה וגם בבנייני המנהליות, "באשר לכיכר גופא נקבע כי 'צפיבר לא ייטעו כל צמחים אלא תרדצץ אבנים ותוכל להכיל 80,000 איש בזמן אספות כפי כות העירייה." העירייה הפנתה את תשומת לב המתחמים לכך שעל הבניינים "הפונים לכיכר להיות גבוהים מן הבניינים אשר בסביבה ועל החזיתות הקדמיות והאחוריות שלהם להראות למרחוק." הפרויקט הווכח, "של האדריכל נתנם כהן, גרם שינוי דרמטי בהגדרה של המקום. הקשר המיידי בין ממסד שלטוני לכיכר ציבורית, השליטה המלאה והחיים-יומית של הרשות בכיכר, ביטול הסמכות של כיכר יעוביבט למרחק של פנאי לציבור (שהתרחשה עם העברת גן החיות), כל אלה סייעו בהפיכת האתר לקתדרלה

- 32 בנוסף על הנזכרים התקיימו בעת שכון חרש להנהלת העירייה ולשכרדת המבונים – "שכון
החלים את החר המפקדת התגדלה שכמדריג" – הודגש ביועדה נמוק כלכלי חרש, חק החר אשר
בפקבתיו עלו בחרה נכרת דבר השכסרות שהעירייה שילבה עבור דירותיה השונות (עשילע, ב"י,
1954. "הועדה לכניי העירייה החודשים" ארכיון הסטורי עיריית תל אביב, 4-1248 א'.
- 33 עיריית תל אביב, 1957, "התחרות לתכנון בנן משרדי עיריית תל אביב יפו", ארכיון הסטורי עיריית
תל אביב, 4-1248 א'.
- 34 עשילע, ב"י, 1954, "הועדה לכניי העירייה החודשים" ארכיון הסטורי עיריית תל אביב, 4-1248 א'.
- 35 ידיעות עיריית תל אביב, 1947.
- 36 בשלע זה לא ראתה העירייה את הכניין כנפח אחר.
- 37 עיריית תל אביב, 1946, "ישיבת חבר השופטים בתחרות לתכנות אופיסקטטונות לכוכר "שלכר
ישראל", ארכיון הסטורי עיריית תל אביב, 4-2607 ג'.
- 38 בתחרות שפסו ח' לכנון (ראש העירייה, א' בינאר וסנן ראש העירייה, י' בורשטיין (חבר מועצת
העירייה, מ' עשילע (מנכ"ס העיר), ב' אדלסון (אדריכל), ו' וסקובר (אדריכל) וא' יסקי (אדריכל)
(עיריית תל אביב יפו, 1957, "תוצאות תחרות", ארכיון הסטורי עיריית תל אביב, 4-1248 א'.

על התורה

התעשה בזה חתום המעלה בן היות עם ובקעה לפרע של שימוש אחר מלכך בן
א. יחזקאל בן דסה."

[illegible]

בספר הכיר נספח קיפוד לשני ציטוטים ממשפחתו של אהרן, שזוהו כמקוריה של מילה בקנה מידה ממלכתי. "התחזות הראשונה הכרזת שיטות ודרכינה מודעת של מדינה בקנה מידה להכין תכנית בניין עיר שתחליל את 'הסדר כל החובות בשנת 1947', וסיומה היתה להכין תכנית בניין עיר שתחליל את 'הסדר כל החובות בקיץ הבניין בכיר וספד' לה בהחלטה הששה שעליו הלה ההתחזות", "במסגרת התחזות, איש זכו בה האדריכלים תמן פל, דן טנא ודוד קיסין, נדרשו המתחזתים להציג חזותות בניינים רציפות שיגדור את המות והכיר וחיוב על פי חוק את התכנית הפרטית בעתיד. בתחם, חיוב התכנית בדמות הכיר להכין תכנית קולונדה אחידה ברוחב ארבעה מטרים והסל תגלות בבית לעתיד (תכנית בנין) לכיכר מלכי ישראל 1964, בשנת 1981 הכרזת תחזות על עיצוב הכיכר, שהתמקדה בעיצוב הרחבה גופא, וזכו בה האדריכלים שביצו פומבו ואברהם יסקין. העיצוב של הרחבה שידר כפולות, כאחד של פלילי פנאי הפועל לזיכר השכונה (לשם כך הותקנו אוריי הגניון) ובזירה שנועדה לשית את התמנעויות התמונות של מדינת הלאום (לשם כך הותקנו סמלי יצוג השלשון כמו מדינות התחבות לבנין) חריבים ורגלים.

27. עזריאל הל אביב, 1948, "תפסת ארעק" א של פרוטוקול מס' 14, פרוטוקול ישיבת ועדת התכנון מס' 1, ארכיון המסמך עזריאל הל אביב, 4-2615.
28. עזריאל הל אביב, 1948, "קביעת מקומה של בנין העירייה המרכזי", פרוטוקול ישיבת ועדת התכנון מס' 4, ארכיון המסמך עזריאל הל אביב, מס' תיק 4-2615.
29. עזריאל הל אביב, 1946, "תכנון בית העירייה", פרוטוקול ישיבת ועדת התכנון מס' 12, ארכיון המסמך עזריאל הל אביב.
30. עם הקמת מדינת האומות המאוחדות נקבעו חוקים הישנים והחדשים, בהם המשפט העליון והרשויות המבוצעות, על דתות בין ירושלים לחלק אחר, בהיותה אחת רצח רבין, ראו וינצ'קין-סורוס, 2000.
31. ישיבת עזריאל הל אביב, 1947, "אחד חמשה כוכב בלילי ישראלי, במלך ארבל", מס' 1-12, ארכיון המסמך עזריאל הל אביב.

מעמדה הייצוגי של הכיכר ויצר קשר ישיר בין הלאום לבין היום-יום בעיר.⁴¹ דפנות הכיכר השוקקות פעילות יום-יומית של בתי קפה, מסחר ותנועה, ניצבות לצד המרחב המופשט של הכיכר. הדואליזם ההיררכי בין דפנות הכיכר לרחבה מבטאת את ההיסוס המורכב ואת גיוסו של המקום הקטן למקום הגדול.⁴² גיוס זה עמד בבסיס המאבק והביקורת נגד העיצוב הקשיח של הכיכר והרחבה.⁴³ בתחום, נשמעו הצעות להקים בתי קפה ואזורי גינון נוספים בכיכר. על כל אלה הגיב מהנדס העיר דאז, משה עמיעוז:

קראתי בעיתון שהעירייה מוכרת הצעה של הקמת בית קפה על ככר מלכי ישראל על מנת ל'שפר' את המראה שלפני העירייה... אחרי דיון מפורט מצאה הוועדה שהכיכר צריכה לקבל צורה אורבאנית ולהישאר חופשית למרחא, רצופה בצורה אומנותית עם מזרקות, מספר מצומצם של עצים וערוגות ואולי אנדרטה... אי אפשר לשלב קונספציה זו של ככר אורבאנית חופשית, נקיה בעלת ממדים נרחבים, ככר המשווה אופי ופרספקטיבה לבניין העירייה שמאחוריה וגם לכל הסביבה עם הקמת המבנה לבית קפה וכל הכרוך בו... הכיכר ובניין העירייה צריכים לעורר יראת כבוד למקום ולשמש דוגמא וסמל של השלטון המקומי בעיר. לא נראה לי שהכנסת מוטנט 'לכניס' כמו בית קפה עם כל הכרוך בו, יתאימו למטרה זו. יתר על כן: אם רוצים להקים על הכיכר אנדרטה בעלת ערך לאומי והגשי – איך ישתלב הדבר עם איזה מבנה שהוא אחר בקרבתה ובצמודה? הנה ישמש בית קפה?⁴⁴

את המתח הזה בין המרחב היום-יומי ללאומי ביטא היטב הזמנה והמאבק סביב הקמת האנדרטה לשואה ולגבורה בשנת 1975, אשר נפתח היה גדול מן המשווע והצריך צמצום של אזורי הגינון ועדכון של התכנית הקיימת.⁴⁵ התפיסה שעמדה ביסוד ההחלטה

עירונית' מלכתחית, כוחה של ההצעה האדריכלית היה ביצירת דופן בנויה באמצעות מניי מונומנטים וקשר הדרכי בין השלטון המקומי השוכן בבניין העירייה ובין האזרחים, באמצעות הרחבה של הכיכר. הפתרון האדריכלי לבניין העירייה היה מבנה רבי-קומות, אחת לכל המשדרים השונים, כפי שמתאר האדריכל מנחם כהן את עבודתו, 'אחת השיבות שהתכנית של זכמה פפרס ואחד מרעיונותי העיקריים היה ריכוז הפונקציות השיבות בשני גושים פורחים וכיכרות ציבוריים'.⁴⁶

לשם הפיתוח לגושים פורחים וכיכרות ציבוריים, תכנן (באמצעות שלוש תחרויות שונות), תכנן חכמה התלת-שכבתית של הכיכר (באמצעות שלוש תחרויות שונות), תכנן לסטור מבקר של המקום. אולם, למרות העיצוב בירי אדריכלים שונים, התקבל חלל קודני ששידד מטר יחיד מובהק. מיד עם תנועת הכיכר בשנת 1966 הגדרו תקנות קודניות לשימוש בכיכר שמטרתן לשמור על השליטה במקום.⁴⁷ כראוי למרחב ייצוגי קפדני, נקיה המקום מאובזרים מסחריים או יום-יומיים, ובמקביל הוציאה העירייה תקנות שלפיו נקבע כי לא חותר כל רוכלות בשטח הכיכר. גם הצבת סחורות, ארגונים או עצמים אחרים בשטח הקולונדה ומכרה מחוץ לשטח החנויות נאסרו, וכן נקבע שלא ייוש כל פריטים או שלט ללא אישור ועדת פריטים.⁴⁸ התכנון האדריכלי פעל לטובת

42 עור על הקשר בין הבית הלאומי והאיש דאז קלוש ולו-ין 2000.
43 על ההתנהגות בין המקום הגדול למקום הקטן דאז מורכב ואין (1991), שקבע כי המקומות – המקום הקטן – נקבעת ונתנת לאפיון קרוב למושג 'ילדות', על פי התיאורים מקומות מסוימת לבית, לזמנה, לזמן ולזמן. לעומת זאת – המקום הגדול – הוא רעיון קולקטיבי, שצבר למקומות, המקום הגדול אינו משכו והחבט של המקום הקטן, לא מדובר בדרך עולה, כגון: בית, שכונה, עיר, ארץ, אלא בדילוג בין מציאות מקומית וסימבולית לבין רעיון.

44 עמיעוז, סי, 1970, 'ראש העירייה', ארכיון היסטורי עירוני תל אביב 25-2631; סלצה, א', 1972, 'זיכר מלכי ישראל', ארכיון היסטורי עירוני תל אביב, 1931-25.

45 עמיעוז, שם.

46 כבר בתכנית השנייה לאחד ישיבה עם ראש העיר ב-1965, תל צמצום מבנה של היום-יום בכיכר עם הקמת אזורי הגינון של התוכנית הישנה.

39 כהן, גנז, 1961, 'בניין עיריית תל אביב', ארכיון היסטורי עירוני תל אביב, 131-133. את המבנה של המקום, על כל הבניין, כמו לשל, קנה הניהול של הכיכר והשפה האדריכלית של בניין העירייה, יש להבחין בהקשר של השפה האדריכלית בעולם. בהקשר בינלאומי, הבניין הוא חלק מזה העירייה האדריכלית המודרניסטית של שנות החמישים והשישים. במיוחד הושפע האדריכל מנחם כהן מהתכנון האדריכלי של קונו מנגה (Kenzo Tange) לשדרד העירייה של טוקיו. הפרויקט של מנגה גם הוא תוצר של תנועה שהתרחשה ב-1957 ומופשה ב-1957, שנת הכרות התחרות בארץ. בניין העירייה של סוקו היה מסבסטי בעיצוב של האדריכלות היפנית לאחר המלחמה ובסדרתו של מנגה כבו גם זו של האדריכל מנגה כהן הייתה ליצור מרחב שיכול את כל המבנה האדריכלי לטעם להלויין לשפה העירונית והיה במקרה של הדי הקהילה בעיר. השפה האדריכלית של הבניין וההמשך להלויין לשפה בעצמות של מנגה שתכנן וחתמה בעצמות בבניין ובסביבתו. הגנ שתפסק כאזור של תשתיות (סלעית, חדי סכנות וכו') את עבודתו של לה קרבוניה ללא התפיסה הפוליטית המאפיינת אותה. אולם הקשר בין הבניין לזו לא צלח בעבודתו של מנגה, בעיקר בגלל הנגישות ללבוין. באמצעות תכנון של אחד מבני העשייה להלויין רהל בסדרן לבניין, ולווייניס רחב הפולחל הצגות של עבודתו אבנת קונו מנגה ליצור היטב בין האדמה לבניין. אך חלל הכניסה נשאר פשוט בארגונו הפנימי ולא תכלה ליצור מרחב קהילתי. כפי ביטוי הבנייה בקונו מנגה את עבודתו על הטובלות המבוללות והאדריכלית שיצגה. לטענה עבודה זו ישיבה פרק ראשון בעבודתו (1970) Kulemann, בה בהקשר של תל אביב גם התנהגות זו בשיטה פרק ראשון בעבודתו (1970) Kulemann, בה בהקשר של תל אביב גם התנהגות זו בשיטה פרק ראשון בעבודתו (1970) Kulemann, בה

40 דודי העירייה, 1966, 'זיכר מלכי ישראל', ארכיון היסטורי עירוני תל אביב, 25-2532.
41 עיריית תל אביב, ע"פ, 1966, 'הצעת תקנות לשירות הנוחות של ככר מלכי ישראל', ארכיון היסטורי עירוני תל אביב, 13-31.

ללאום (האגדרטה), כפי שכותב אהרון פפו: 'לא נרתנה הדעת במידה מספקת לכך שהאלי בכלל הכיכר המרכזית בעיר אינה מקום מתאים להצבת האגדרטה לשוואה ולתחמולה'.⁵⁴ המתנגדים ציינו שהמיקום של האגדרטה המיועדת נכנס שימוש של הקהל הרחב באזורי הגיטו מחלק הדרומי-מזרחי של הכיכר, גם בקרב חברי המועצה החלה להגבש הדעה כי אולי ראוי להעתיק את האגדרטה למקום אחר בעיר. 'מאחר שמימקומו בכיכר מלכי ישראל אינו הולם את אופייה העליון ועלול לפגוע בשימושיה ככיכר לעצרת, תגמות וכיו"ב',⁵⁵ הסתייג השננייה במאבק נקשרה לעצם הייצוג של הפסל את השוואה והגבורה.⁵⁶ אולם למרות המאבק הצעירי החליטה מועצת העירייה ברוב קולות בדצמבר 1974 שלא

לכסל ההלכות קודמות. באיור 3 נראים

[illegible]

ההכנה של הטקסים הכוללים אמצעי ייצוג וסדרים פורמליים חדשים, נמשכו מתחילת שנות המלוכה עד סוף שנות השבעים, והיא עוקבת אחר חוונו הממלכתי של דוד בן גוריון. הפירוק הסקטוראלי שנחשפס במפלגת הפך לכן בלבתי תקיף, כלל הכנה של המדינה כמערכת הקובעת את הכוונה (החלובין וילסון 1990: 198). המסגור של

העירייה את הברצוע צד הדין מתוך בנושא. כשבדולי' 1974 טרם נפלה ההכרעה בדין הגישו בא כותר של תומכיו עתירה בדין לבג"ץ וזו נדחתה בספטמבר 1974 על ידי בג"ץ (מבקר המדינה 1976: פפ, אהרן, 1973, דרישה לביטול המכנית בדבר הצבת האגודות המתוכננת לכיכר מלכי ישראל וקיום מכון מדעי, ארכיון היסטורי עירוני תל אביב, 14-1349).

3. שפי, פפן, 1974, א' 5.
4. שפי, פפן, 1974, א' 5.
5. שפי, פפן, 1974, א' 5.
6. שפי, פפן, 1974, א' 5.
7. שפי, פפן, 1974, א' 5.
8. שפי, פפן, 1974, א' 5.
9. שפי, פפן, 1974, א' 5.
10. שפי, פפן, 1974, א' 5.
11. שפי, פפן, 1974, א' 5.
12. שפי, פפן, 1974, א' 5.
13. שפי, פפן, 1974, א' 5.
14. שפי, פפן, 1974, א' 5.
15. שפי, פפן, 1974, א' 5.
16. שפי, פפן, 1974, א' 5.
17. שפי, פפן, 1974, א' 5.
18. שפי, פפן, 1974, א' 5.
19. שפי, פפן, 1974, א' 5.
20. שפי, פפן, 1974, א' 5.
21. שפי, פפן, 1974, א' 5.
22. שפי, פפן, 1974, א' 5.
23. שפי, פפן, 1974, א' 5.
24. שפי, פפן, 1974, א' 5.
25. שפי, פפן, 1974, א' 5.

השופטים האדריכלים במחוזות הפסלים, הכריעו לטובת עבודתו המופשטת של יגאל תומרקין:

תומכיו⁹⁰ מתאבד את דוח וביטוי

[illegible]

מיד עם הכרעת השופטים על המחלוקה של הפסל החל מאבק ציבורי ומשפטי⁵⁵ בשתי סוגיות מרכזיות. סוגיה ראשונה נגעה לצעם הצורך בחיבור בין הילוסים (הזכיר)

47 אבות התחלה התקלה ב־1970, אולם מיקום האנדרטה והדיון סביב הנושא החל עם קיומה של חרית הארבעים התשנ"ז לכתוב ב־1947.

25-1347. יחזקות עצוב רענונות לארדסור, ארביין היסטורי עיריית תל אביב, 1970, דובר העירייה, 48

49 קיבוץ, אפריל 1971, ניסיון להגדיר את רעיון המונמנט, ארכיון היסטורי עירוני, תל אביב, 1348-1350.

קיימת תל אביב יפה, 1972, מאת המחזאי והסופר, אלכסיי קולטון. חבר השופטים מטעם

30 בלקטת התולדות נפתח ונרץ את קשת התולדות העברית ואת שמונה המדינות החדשות של תולדותינו. התחלה אושרה ב־1973. חבר השופטים מנה שנים עשר איש. שמונה

אנשי ציוני: "רענוני", ח' בטק, ב' פברואר, ח' לבנת, י' אדר, פ' בורשטיין וא' קנבר.

אזבע אינעם קעניג: א' שוין (אדריכל), א' יסקי (אדריכל), דן הופער וד"ר ח' גמזו (התפטר מסעפּע).

ביאטו, לאצי, הערצער דוד קול כפר ברנע (אבי יוא, ציג, 1974, אנדלסטשע ווערקסזאן, וועגקויפן)

מפוזן (שלוש קולות של איש המצוט) (עזריית תל אביב, 1972).

1 ודבר העצירה, 1973, 'אנדרטה לשואה ולתקומה בכרך מלכי ישראל', ארכיון היסטורי עזריית תל

25-1350, 252K

52 בשנת 1973, הוגשה עתירה לבג"ץ לטעון את ביצוע הקמת האנדרטה והוצא צו על חנאי. ע"כ

[illegible]

הכינוי כמרכז כוח אידיאולוגי - 'הפגנת ארבע מאות האלף', 25.9.1982

השינויים שחלו במהלך שנות השבעים באופי הצורות ובפעמדה התרחבו: של הכוכב קשורים לשני תהליכים מקבילים, ברמה הלאומית ובמישור המקומי. ברמה הלאומית עיקר ההבדל בין התקופה שלפני המהפך הפוליטי של 1977 לתקופה שאחריה, הוא השוני בין פוליטיקה בתנאים של מפלגה דומונוטית אחת ובין פוליטיקה מקוטעת סטמטורדים בה שני גושים גדולים על הכוונה בשלטון (הורוביץ וליסק 1990). ברמה המקומית השנוי נוגע ליוזמתו של יצחק ארצי (ממלא מקום ראש העיר) שהציע להתקין בכיכר העירייה לקראת הבחירות, סדורים שיאפשרו לעורך בה הרצאות, דיונים ועימותים בנושאים הקשורים במחלוקת במישור העירוני והמדיני. ארצי טען כי סידור זה יאפשר למפלגות הקואליציה והאופוזיציה להציג בשנת הבחירות את עמדותיהן בפני הקהל הרחב. "סידור זה, טען, יתרם להעמקת הבירור המוקדמי של נושאים שנויים במחלוקת. הוא יחסך הוצאות למפלגות המשתתפות במערכת הבחירות, ויוסיף לחיי העיר והכוכב. את ההשפעה של השינויים הללו והמהפך הכיכר כבמה פוליטית), צריך לראות גם

37 ווינצקן-סרויס'ס מצביעה על הרחבה זו עם רצח רבין ווינצקן-סרויס'ס 2000, אני טוענת שהרחבה זו התרחשה כבר בשנות השישים.

58 ארצי, 'צחק', 1977, 'אל חברי הנהלת העצירה', ארכיון היסטורי עירוני תל אביב, 25-2532.

א"ר נ: קונצרט בכיכר, 31.7.1977, ארכיון היסטורי עירוני תל אביב)

ההפגנות המפלגתיות התנהלו לפי קודים קבועים כבר בשלהי שנות השבעים והחילת שנות השמונים. אולם, בויכרון הקולקטיבי צורת ההתכנסות בכיכר מזווה עם מה שמכונה 'הפגנת ארבע מאות האלף'. הפגנה רבת משתתפים זו התקיימה בכיכר ב-25.9.1982, בתביעה להקים ועדת חקירה ממלכתית לאירועי הטבח בסבירא ושתולה, לוראת ציאת צה"ל ללכנון ולקביא להתפטרות הממשלה. בתמונות על שערי העיתונים היומיים נראו אנשים עומדים על מרפסת בית העירייה בשעת לילה, פניהם מול ההמון. הרב העומד צפון, בדיהם שלטים והם קוראים קריאות תורות למנהיגיהם. ההפגנה – שאירוע כנוון בשל השימוש בכיכר כמרחב של מאבק ומתן עם הרשויות; וזאת תוך הכרה בלגיטימיות של הכרעות הדמוקרטיות לצד זכותו של הוויכוח לסרב להשתתף בביצוע מדיניות הנוגדת את מצפונם האיש. האירוע שכונה 'הפגנת ארבע מאות האלף',¹¹ כמספר המשתתפים בעצרת היה, קובע חיים אורון, 'לישם שהפך למושג' (מרכאלי 2001). אולם דווקא המושג המדויק את ערכו הכמותי של האירוע על פני היבטיו המוסריים והערכיים, מקשה דורון רוזנבלום, משקף תפיסה די פרימיטיבית של דמוקרטיה ש'במקום שתמיינס כדבר חי, אורגני והמונח, תפך לניין מבחן כוח שמנגנון לכיכר בצורת היראשונית והתמלית ביותר של כמה ראשי בקי יורטנו לכאן' (גולדברג וגורדנפנקל 2001). התפתחות זו קשורה להכרה במשמעות של הכיכר ככלי של כוח המסייע באתגור של דפוסי תרבות רווחים. כפי ששאל צלי רשף, "...מה כוחה הפוליטי של הכיכר? והוא אף משיב 'הכיכר'.

היא מקום שכסאחה עושה בו אירוע, זה נתפס כהפגנת כוח בגלל הגודל שלה. התמונות של הקהל שגורש את הכיכר, שמצולמות מן הגג, משרדות עוצמה' (מרכאלי 2001).

החזרות של אספות העם של קבוצות שונות, אפשרה לארגון ולשכלל את צורתן סביב הקולקטיביות, הסדר ואמצעי הייצוג הסמליים, הקולקטיביות באספות העם בכיכר נתפסו, כאמור, מן הבחינה הכמותית בלבד. המוד הכמותי, המשפיע על ההחלטה אם לקיים התכנסות בכיכר אם לאו, אינו מנתק מן תמרות המשיח אלא נגזר מן הנאומאטריה של הכיכר, הדיקטורה, ומוקדמות המאורפי המאפשר ריכוזו של קהל גדול. במילים אחרות

61 ארבע נאות אלק' וזה ביתום קובע חיים ארוך, מישור במשטרה ורק לוי: ש פה לפחות מאתיים והישיבה אלק איש, אברתי את זה למנהל, הוא הכריז שיש שלוש נאות אלק במגזנים, כלומר עיגלי. ראיתי שדאור מתמלא... אז אברתי לכנשה רז ששדוד את ההפגנה ונפרד לירי: "אללה תגיד שיש ארבע נאות אלק" (והוא אבר... (מריאלי 2001).

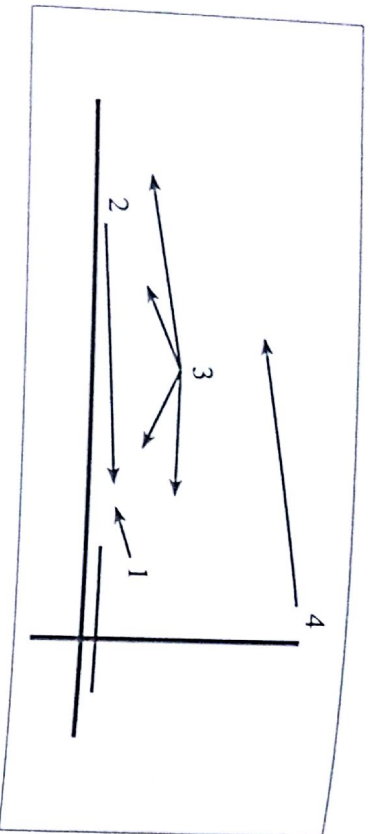
62. באשר אין אפשרות לגייס משתתפים בריק משפחתי, התפגנות סועברות' לאחריים אחרים, הפגנות של השבאל, לשלל מקיימות ברחב מוידאן תל אביב. בשנים האחרונות מתקיימות גם הפגנות קטנות (בריק) של אף עד אלפיים איש) המתחילות את ההתכנסות בריב, עושות שימוש ספלי בקום, ומסיימות מול משרד הבטחון בקריה בתל אביב (על בסיס שירה עם נציגי חוץ, 128-10-2004.

א"ר 6: 1.5.1980 אהרן בנאי בתל אביב (סער יעקוב, אוסף התמונות הלאומי)

א"ר 7: תל אביב יפו, 1980 (מרכז היסטורי, עיריית תל אביב)

1. המבט של הניצבים בקדמת הבמה
 2. המבט של המשתתפים
 3. המבט של הצופים בבניינים הסמוכים
 4. המבט הורטואלי
- סכמה 1 – מערכי מבט

במקביל להבניה של הטקסים החזותיים של קבוצות שונות בכיכר מלכי ישראל מתגבש אזור נוסף כמעון של מפלגות הימין, כיכר ציון בירושלים. בשונה מכיכר מלכי ישראל, כיכר ציון משתלבת במערך חיי היומיום של רחוב בן יהודה המסחרי ואין לה סממנים של מרחב ייחודי שלטוני. כך גם קנה המידה שלה והחלל האדריכלי אינם מונומנטליים ואינם מצביעים על היררכיה. כאחר של ימים ירושלמי, שירמה הכיכר את האידאולוגיה של מפלגות הימין, שקראו תיגר על השלטון האימפריאלי. מערכתי של השמאל בשנות השבעים ועל הפיסתן האידאולוגית של תנועות השלום בשנות התשעים (לא נחזיר את ירושלים), אך למרות המרחב בין שתי הזרקות המפלגות, והנטייה של התקשורת לראות בכיכר מלכי ישראל את מעוז הכוח של השמאל וכיכר ציון את זה של הימין, התפתחה כיכר מלכי ישראל כמרכז כוח חריג ויחיד בנוף הישראלי. ההכרה באתר כמרכז כוח הפכה אותו למרחב המבוקש על ידי כל המפלגות והקבוצות בחברה הישראלית, המכירות בכך ששימוש בו למטרות טקסים ואספות מאשש את היותן חלק משמעותי ודומיננטי במערך החברתי לאומי.

תהליך זה, של מאבק בין קבוצות באמצעות האספות במרחב הכיכר, הוא השתקפות של תהליכי הסקטוריאליזציה וקריאת התיגר על ההוות הקולקטיבית. את תהליכי הסקטוריאליזציה של החברה בישראל יש לחלות בהתפלגות חזונית והעמדות בקרב אורחי ישראל בנוגע לבעיות שאפינו את טרום הקמת המדינה: אנשי זיקת היהודים

לפניה שדורשים הא ברת ישראל, הלב האורחי של הקולקטיב הישראלי נמצא בתל אביב קיומן של אספות העם משפיע על הסדר בכיכר ובסביבותיה: נאסרת נטייה של אנשי קיבוץ של אספות העם הצדדיים. בהתבוננות הצדדיים סביב הכיכר מוקפים שני כל רוב מבנינים שהתפתחו נכנסים דרכם. במהלך השנים, עקב המציאות היומיומית כניסה אישית שהתבטאה בשלטה בתנועה סביב מה שהתפתחה מכנה "סביבה סטריילינג", של פנינים, שהתבטאה בשלטה בתנועה סטריילינג. בניגוד לשערים הזמניים הממוקמים ונבולות האתר תחשו באמצעות מוטוטי בקורת. בתנועה סטריילינג נאספת לקהל לונה סביב האתר המסויגים את התנועה, חלל הרחבה נותר פתוח ומאפשר לקהל לונה בתופעות. התנועה התפתחה בכיכר מחזקת את האשליה של דמוקרטיה ומשתששת את העובדה שהעצרת מכונה על ידי השויות. הטקס עצמו דומה למופע תאטרון. הענה המודת על ענינה בסדר קבוע, שהחברים והמפקדים בה ידועים מראש, כמו גם העלילה של רוב השחקנים והמנהלים וכל האחרים התומכים בהם, ומרים וכולי) מופיעים על העלילה. בין הדוברים שעל הבמה והקהל מתקיים דו שיח בו הקהל עונה בשירה ובקריאות וביססה. בין הדוברים שעל הבמה והקהל מתקיים דו שיח בו הקהל עונה בשירה ובקריאות וביססה. בין הדוברים שעל הבמה והקהל מתקיים דו שיח בו הקהל עונה בשירה ובקריאות וביססה.

אצבע הייצוג באופע באמצעות דגלים, סממנות וריקודים. וליז האנדרטה, חולקס מחזקים בירי המשתתפים המניעים את גופם ומריעים בקול לרוב. בשונה מבמקומות היישוב, השלטים והסמלים מפורזים בהיקף רחב ובממד ענק בכיכר. גם אצבע ההארה המפורזת בדפנות הכיכר מעצמינים את תחושת התנגדות של האזרע. אולם אחד מן ההיבטים המרכזיים של ההתבטאויות הוא הבניית מערכי המטמ. המערך הראשון הוא של המשתתפים בעצרת, הכולל את המנהיג (או הניצבים בקומת הבמה, המשתתפים והמזמן) והצופים מן הצד (הדוברים בבתיים הסמוכים). מערך זה מיושפע בהיבנה האופטימי של הכיכר (ראו סכמה 1). מערך שני הוא המבט הורטואלי המכרי את הטקס בשידור חי להמוני צופים נוספים בביתם. שני מערכי המבט תלויים זה בזה. לישל זמן הטקס נקבע כך שיתאים למועד שידור החידושים (בערוץ המסחרי, כדי לזכות במיקור תקשורת, ואילו מארגני העצרת מספקים לתקשורת אירוע חדשות לזרוע עליו). לאורכה מתקיים בטקס ריבוי של סוגי מבט המסמן פלורליזם ופתוחות, אולם לעצמה מודרב במערך קבוע, אשר כל אחד מן המשתתפים בו משמר את מרחב בכש ללא אפשרות לאתר אותו.

41. כך לישל סדר הנאשים עצמות של מפלגות השמאל כוללי: נציג מפלגת העבודה, מפלגת שית. ייצוג של הקדלה הערבית, איש דות. נציג של תנועת נוער ואישה (לרוב מנת הארדו). מוס המצות באיש שרים את התקוות, עולים פוליטיקאים ועסקנים נוספים לכמה לשיר. 42. הקהל הותי והבניע ביוק ללל איב שיוי קונפליקט, שוים שאינו יכול להספיק להניע עד שית השדור הסולוויזיוני חישת והתפתח. ווי קונפליקט המספיע על היקף המשתתפים, ודוא נליק במסמן על ידי המארגנים של מפלגת השמאל והימין (על צפיס שיהא עם נעטי חוץ, 48.10.2004).

על האתיקה והאסתטיקה של אספות העם בכיכר

לכוכר אורחית תפקיד חשוב בעיצוב וייצוג השיג הצבורי, כחלל קונקרטי המתווך בין המסגרת השלטונית לאורחים. לעיצוב האדריכלי של הכיכר, תפקיד משמעותי בהכנה של יחסי הכוח בין השלטון להמון באירועים וטקסים תרבותיים. ולהיפך, תפקידה ומשמעותה של הכיכר האורחית נגזרים מאופיים של הטקסים המתרחשים בה. במאמר ניסיתי לקשור בין המבנה הפיזי לאירוע, בתהליך דינמי המותנה בתהליכים חברתיים ופוליטיים וקשור אליהם. מפרספקטיבה זו, רצח יצחק רבין בכיכר במסגרת אספת עם, הוא אירוע חריג אך בדיכוי נתיב לקרוא אותו כחלק מתהליך ממושך המשקף את השוניים בשיתוף הציבורי ובמרחב העירוני בישראל (אורן 8). תהליך זה ראשיתו בהתפתחות מעמדה האוטונומי והפרטי של תל אביב, בשנות השלושים, לצד היעדרם של מרחבי ייצוג לאומיים פורמליים, אשר יצרו גמישות רבה ויצירתיות בשימוש במרחב היום יומי להתכנסויות המוניות. בתקופה זו החברה הסקטוראלית והמרחב הפיסי (הנמצא בשלבי תכנון והתחלת) משפיעים על הסדר והארגון של ההתכנסויות הציבוריות המתקיימות באחרים מקבילים בעיר. צורת התכנסות זו משתנה עם קום המדינה, כאשר ניצני החברה האורחית, שהתפתחו ביישוב בשנות העשרים והשלושים, היו מוכרחים לפנות את מקומם לתביעות הגושים של המדינה ולאידאולוגיה הממלכתית של המדינה (אופיר 2001). בשנים אלו הכניית המרחב מגויסת לעיתים בעזרת אמצעי ייצוג לאומיים ובאמצעות התחרויות האדריכליות המבוססות על שיתוף פעולה בין המדינה והעיר מכוננת מסגרת חדשה של סדר להתכנסויות המוניות, המניסת בעזרת אמצעי ייצוג לאומיים את המרחב היום יומי של העיר והתושבים. מסגרת יחסים זו משתנה בתהליך שנות השמונים עם התפנית במפה הפוליטית והחברתית; ובקבוצת התפנית הפוליטית משתנה גם צביונה ומעמדה של הכיכר והיא הופכת לזירת של מאבק בין קבוצות בחברה הישראלית. המסגרת של הטקסים ושל האירועים המתרחשים מתחזקת לצד תהליכים של חדוש הסקטוראליזציה. אספות העם בשנות התשעים מבטאות היטב את הלך הרוח והשיח הציבורי הכולל סקטורים מבודדים: 'מורחים', 'רוסים', חרדים, וותיקים שוכני המרכז, ציונים דתיים וערבים ישראליים, אשר אינם מקיימים דרישה. בשונה מהלך הרוח הסקטוראלי של תקופת היישוב, הסקטורים השונים אינם מקובלים על זולתם ואינם לגיטימיים האחד בעיני האחר (יצחק 1999: 156). גם אמצעי הייצוג של אספות העם והשימושים במרחב האדריכלי בשנות התשעים, המשתכללים עם השנים, אינם מבטאים את ריבוי הפנים בתוך החברה היהודית אלא עוברים תהליך של שימור עד למסגרת קבועה שאליה מתאימות את עצמן וקבוצות השונות. במילים אחרות, ככל שהסקטוראליזם החברתי עולה כך מתחזק

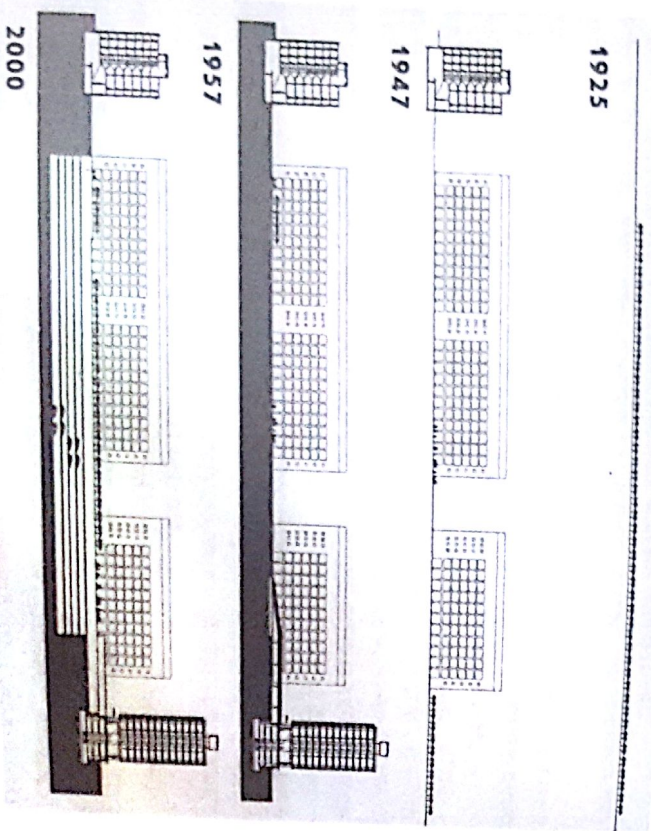
לעולם השמית, לזיוזמת והחית, זיקתם לשכניהם הפלסטינים ולעולם הערבי כולו. אף בגינה לצד הדברים בתקופת היישוב, שאז דר הקיום הסקטוראלי ככפיפה את עם ההון השמית, כיום מבטא ריבוי העמדות והדעות הסתייגות מוצעות מנגזרות ודחיות וכולל גם את תפוצתן של הלשון וההון השמית (יצחק 1999: 151).

את מנקודת הישא בתל אביב עזרת המונים שכותרה 'כן לשלום, לא התקיימה בכיכר בלתי ישראלי בתל אביב עזרת המונים שכותרה 'כן לשלום, לא התקיימה'. הערת, בהשתתפות מנהיגי מפלגת העבודה, פעילי שלום ומספר אמנים, אירועה בלשון לעזר הטיבה ציבורית בהסכם אוסלו, שנחתם בווישנינגטון בין ישראל וארצות הברית, 13.9.1993, בביתה לטיים את הסכסוך בין ישראל והפלסטינים בדרך של ואשיף ב'93.1993, הכללים והסדר המוכרים והתחיל בשעה 19:00, פסדה סקטוראלית. הטקס עקב אחר הכללים סטודנטים, חברי תנועות נוער, צעירי שלום בעשירי נוער סט, בא לכוכר ונשא שלטים גדולים, שעליהם נכתב: 'השלום - עבודה עברית נוער סט', 'ששלה עם רצח', עם חוק עושה שלום, 'ישלום עכשיו' בעברית ובערבית. סביב שני בלונים ענק צבעוניים ואנדרות גדולות של בלונים קטנים שהופרחו אחר כך באוויר, הונפו עשרות שלטים והגלים: אדומים של מפלגת העבודה, ירוקים של סט, וזהל כחל לבן. את העצרת יום שלמה להם, ראש עיריית תל אביב לשעבר, יחד עם בכירי המנגנון הקודם של העירייה, והם שמרו על המרחב הגבוה בהכרח על רכבות הרכבים המבאים בדרך לסקים. לקול תרועות הקהל עלה שר החוץ, שמעון פרס וקרא ציבור את ראש האופוזיציה הבאה, ונאמר לו מה שאמרנו לבצין: אין אצלנו מקום לאופוזיציה לשלום, בשנים את דבריו הופרחו מאות בלונים ולקול תשואות ממושכות עלה ראש הממשלה, יצחק רבין, אל הכמה. זמן קצר לאחר סיום העצרת ירד ראש הממשלה יצחק רבין, כשהוא מלווה במאבטחים, במדרגות האחרונות של בניין עיריית תל אביב ועד לעבר במבנהו. נאלי עטיר, צעיר יהודי שהמתין במקום, התקרב מאחור וזהו בו מבט שלוש ריאות באקדח. רבין נפצע אנושות והוברל במהירות לבית החולים איכילוף. בשעה 22:14 נהרג רבין.

עבור רבים הטקס רגע הרצח את השטחים העמוקים בחברה הישראלית ובמקביל הולך דיון על המורד לאחר. המאבק התמקד בהשבת אשליית הסדר על כנה באמצעות סביבתה, כוחות, מנגנון וטקסים המנגים את המרחב ועוסקים בוכרון המרחב, ואמנם, לאירוע הרצח לא נשאול שאלות הדנות בקשר בין מנהיגי הפזיזים של האחר לאופיין של אספות העם, כמנהיג של ההמון בכיכר. בסדר של הטקס, סוגיות אלו נאחזות, לו נדוני, היו באיכות לפניו במעמדה של הכיכר ולפרק את ההתאחדות סביבה. דווקא ההתייחסות לזעזוע הרצח מאירוע חריג נפרלה את הדיון על אופיין של האספות והקשר שלהן לתהליכים חברתיים כלליים יותר.

התפיסה המוקדמית העובדת כפי שהיא משקפת בעצמות בכיכר. לשענה, האדריכלות של המקום אנה מבילה הזון וה, לחפ, החל החשיף שגשג בעיר יכול להכיל אדריסוף אשדיות. אולם הכניחן והאפיונהן האסתטיים והאיים נותנים במשימות המהפכנית הן של האזרחים והן של המדינה. אין כוונתי כאן לעודד מחיקה של הכיכר, פעולה זו לא משכלל את האתיקה של השיח העיבורי, אלא לפזרם את מעמדה ההדרגתי בשדאל ולעודד שימוש באתרים נוספים למטרה ולכידור שאלות ערכיות.

של עיריית תל אביב להקמת תחנין תת קרקעי בכיכר. אך יחד עם זאת צריך לזכור שהאתגר של החברה הישראלית אינו מתמצה בהחזנה מהודשת של הייצוג המסוראלי של כיכר רבין בלבד, כמבנה אדריכלות ודמוקרטיה, אלא בשכלול הצורות המרחביות-מרחביות של השיח העיבורי כמבנה נוספות, פורמליות ובלתי-פורמליות.

איור 8: כיכר רבין, תחכים (המתארכים מתחייטים לזמן הכנת העצת התכנון). האזור שמחיש את המסגור של המקום בנקודות הזמן שתוארו במאמר.

המאבק לשימור המסורת האדריכלית והתבוננות הקיימת של המקום, בייחוד לאור רמת רבין.

האם יש בהתנגדות אלו טעם מרובה לכידור המוקדמי של נושאים שניים במולדת? אם לשפוט על פי אופן ההנהלות הטקסטים, התשובה לשאלה זו שלילית. האם מדובר במעלות דמוקרטיות או בכיכר של דמוקרטיה? לפי המחקר האמפירי, פגמי הראויה של הדמוקרטיה הישראלית מצטלמים היטב ומדמים אקטיביות פוליטית של אזרחים. אך למעשה מדובר בשקקי טשנה בהצגת כוח מבווימיות מראש, המטשטשים את טיפא האבק ומשדתי. תהליך האסתטציה של סדר היום הפוליטי במסגרת אספות העם הישקיות התקשוריות גורם לכך שסדר היום הפוליטי אינו נשפט לפי מעמדו האתי אלא לפי הדמיון האופן שהוא מיוצג בו. חשוב גם לזכור בעובדה כי הדמוקרטיה – כפי שהיא מוצגת אלו, כי יכול לקיים עצמות מסוג זה ולהכיר בעובדה כי הדמוקרטיה – כפי שהיא מוצגת בכיכר – יכולת את נופי המרכז בלבד, ואילו קבוצות שוליות יותר בחברה הישראלית, כמו לשל ערבים ומונטי עבודה, נשארות בחוץ. לא פחות חשוב להזכיר את המשאבים הכלכליים והבנייתניים האדירים המופעלים על מנת לקיים התכנסויות מסוג זה והחל במסגרת מודעת בעיתון, קבלת רישיון לקיים הפגנה, הסעות למפגנים וכלה בשלטים המפוזרים בכיכר, סוגיות אלו מחייבות הכרה ביקורתית בקשר שבין אתיקה, אסתטיקה פוליטית והשימוש בעצמה כיום במרחב של הכיכר. ומעל הכול הכרה כי המצב הנוכחי נובע על העדר זה ומחוק את האשליה של דמוקרטיה מוחזקת ופועלת.

רגע הרצח טיפס הדומנות שלא מומשה לפרק ולשכלל את החזרותיות הטקסט באמצעות דיון מורכב על הכיכר, דיון בעיצוב האדריכלי של המקום, בצורות הטקסט, ובמבנה כמרכז כוח פוליטי. אך למרות ההתמצה, הניעה העת לחולל שינוי. ואין לפק את הסגנונה המאפיינת את אספות העם ולהמירה בהיפוש אחר אזור בין החשיבות של הכיכר בחיי היומיום, כמרחב קהילתי של פנאי, למעמדה הממלי כמרכז כוח אידאולוגי. במילים אחרות, לשכלל את השימושים היומיומיים המתקיימים במרחב כמו גם את

43 לזרחה על המאבק טיפס יוזמה כנול המנוסה של עיריית תל אביב יפו לחקים תחנין מוחלט לזי ורבה ואז חזיקה 2004. מאמר זה הן בהצעה לחקים תחנין ובאופן שבו פרייקט זה מסמן את ההתנתקות מהמקדמים שהונגו בכיכר, שכן הוא מעלה שאלות באשר למסדיו הפזיים של האתר, לזי חזית ים זו הליסם של תחנין למרחב הכיכר של הכיכר ולמשל בסוגיות ביטול המרפסות. במאמר אז שיעת כי המרוקט שיער המגדלת טיפס כמסגרת על מסד הקיים ובגלל שטח מרד ומחלק את המסגרת האדריכלית המעומת למדינת הלאום. שאפיינה את השיח בשנות השישים במדינה והקשר את צדדי היוםיום. הדין והמאבק על הכיכר חושף את הכוחות בהן הקולקטיב את החופש אינו פירו מרובי-לאישי שתמכוד עם תחזית איבר השליטה של קבוצות תחנין. כמסורת יחא איור 8.

Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books.

Gehl, Jan, 1987. *Life Between Buildings*, Berkshire: Van Nostrand Reinhold.

Gramsci, Antonio, 1968. *Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart.

James-Chakraborty, Kathleen, 2000. *German Architecture for a Mass Audience*, London: Routledge.

Krier, Rob, 1979. *Urban Space*, New York: Rizzoli.

Kulermann, U., 1970. *Kenzo Tange 1946-1969: Architecture and Urban Design*, London: Pall Mall Press.

Le Bon, Gustave, 1977. *The Crowd*, Georgia: Norman S. Berg Publisher.

Leach, Neil, 1999. *The Aesthetics of Architecture*, Cambridge: MIT Press.

Lefebvre, Henri, 1984. *Everyday Life in the Modern World*, London: Transaction Publishers.

Lynch, Kevin, 1960. *The Image of the City*, Cambridge: MIT Press.

Lynch, Kevin, 1981. *A Theory of Good City Form*, Cambridge: MIT Press.

Moore, Sally and Myerhoff, Barbara, 1977. *Secular Ritual*, Assen: Van Gorcum.

Nietzsche, W. Friedrich, 1968. *The Will to Power*, New York: Vintage Books.

Rossi, Aldo, 1982. *Architecture in the City*, Cambridge: MIT Press.

Survey of Palestine, 1935. *Jaffa*, Tel Aviv: Town Planning Area, scale: 10,000, Tel Aviv Municipal Archive.

Survey of Palestine, 1945. *Jaffa*, Tel Aviv: Town Planning Area, scale: 12,500, Tel Aviv Municipal Archive.

Torre, Susana, 2000. 'Claiming the Public Space: The Mothers of Plaza De Mayo', in: Jane Rendell, Barbara Penner and Iain Borden (eds.) *Gender Space Architecture: an Interdisciplinary Introduction*, London: Routledge.

Turner, W. Victor, 1967. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Symbols*, New York: Cornell University Press.

Turner, W. Victor, 1986. *The Anthropology of Performance*, New York: PAJ Publications.

ביבליוגרפיה

אכרין עריות תל אביב.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.

אכרין, ער, 2001. 'מבט אורחית בעיר ללא תפסקה', בתוך: יואב פלד וערי אכרין (עורכים), ישראל: מרחבה מניסוח לחברה אורחית?, ירושלים: הוצאת נן ליי.